

ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ

у кримінальній справі за новим Кримінальним процесуальним кодексом України

Х. Р. Ханас

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено правову регламентацію інституту цивільного позову в кримінальному процесі (з'єднаного процесу) за новим Кримінальним процесуальним кодексом України 2012р. Висвітлено та проаналізовано основні новели Кодексу щодо питання цивільного позову в кримінальній справі з урахуванням думок учених-процесуалістів та досвіду зарубіжних країн у цій сфері.

Ключові слова: цивільний позов у кримінальному процесі, новий Кримінальний процесуальний кодекс України, цивільний позивач, цивільний відповідач, відшкодування заподіяної злочином шкоди.

В статье исследована правовая регламентация института гражданского иска в уголовном процессе (соединенного процесса) на основании нового Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 г. Установлены и проанализированы основные новеллы Кодекса по вопросу гражданского иска в уголовном деле с учетом мнений ученых-процессуалистов и опыта зарубежных стран в этой сфере.

Ключевые слова: гражданский иск в уголовном процессе, новый Уголовный процессуальный кодекс Украины, гражданский истец, гражданский ответчик, возмещения причиненного преступлением ущерба.

The legal regulation of the institute of civil action in criminal proceedings (joint process) under the new Criminal Procedure Code of Ukraine 2012 is researched in this article. The major novelties of the Code on the issue of civil action in the criminal case are elucidated and analyzed with the references to considerations of scientists and experience of foreign countries in this area.

Keywords: *civil action in criminal proceedings, the new Criminal Procedure Code of Ukraine, civil plaintiff, civil defendant, compensation for damages caused by the crime.*

У кримінальному процесі, окрім захисту публічних інтересів, задекларована також можливість захисту приватних інтересів особи, зокрема право на відшкодування заподіяної їй злочином шкоди. Основним і найефективнішим способом такого відшкодування в Україні є цивільний позов у кримінальній справі, який є характерним для країн романо-германської правової системи загалом. Інститут цивільного позову (з'єднаний процес) був передбачений Кримінальним процесуальним кодексом (далі — КПК) 1960р., а також передбачений новим КПК України 2012 р.

На недосконалість інституту цивільного позову в кримінальній справі за КПК 1960 р. неодноразово вказували як учені-процесуалісти, так і практики. Передусім у літературі критикувався підхід законодавця до врегулювання предмета цивільного позову в кримінальній справі, який зводив предмет цивільного позову в кримінальному процесі лише до матеріальної шкоди. Так, відповідно до частини 1 статті 28 КПК 1960 р. особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну від-

повідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою.

Варто зазначити, що ця законодавча норма справедливо зазнала критики, оскільки вона явно не відповідала потребам практики, і реально в межах кримінальних справ також розглядалися цивільні позови про відшкодування моральної шкоди та неодержаних доходів (або т. зв. упущеної вигоди). При пред'явленні такого роду позовів юристи-практики керувалися п. 2 ч. 3 Постанови «Про практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31 березня 1995 р. № 4, згідно з яким потерпілий вправі пред'явити цивільний позов про стягнення не лише матеріальної, але й моральної шкоди в кримінальному процесі [1]. І хоч Пленум Верховного Суду України вийшов дещо за межі своїх повноважень, давши таке роз'яснення, яким фактично вніс зміни до КПК України, проте така його позиція була цілком виправданою і широко застосовувалась на практиці. Звичайно, у науковій літературі неодноразово відзначався недолік такого правового регулювання, і вчені часто рекомендували викласти цю норму в новій редакції, включивши до предмета цивільного позову також моральну шкоду та неодержані доходи. Незважаючи на це, законодавець, змінюючи підхід до інституту цивільного позову в новому Кодексі, не до кінця врахував ці міркування і розширив предмет цивільного позову в кримінальній справі лише до матеріальної та моральної шкоди, не згадавши при цьому про шкоду у вигляді неодержаних доходів [2].

У новому КПК України насамперед змінені часові межі для пред'явлення цивільного позову. Так, якщо за КПК 1960 р. цивільний позов міг бути пред'явлений як під час досудового слідства і дізнання, так і під час судового розгляду справи,

але до початку судового слідства, то за новим КПК України такий позов може бути пред'явлений лише до початку судового розгляду. З приводу часових меж пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі в науковій літературі на відміну від питання щодо предмета цивільного позову єдиної думки не існує. Більшість авторів вважає, що недоцільно обмежувати можливість пред'явлення цивільного позову досудовим розслідуванням, оскільки це істотно обмежує права потерпілого. З іншого боку, деякі автори (І. М. Гершман, Б. Л. Ващук) обґрунтовують доцільність обмеження часових рамок пред'явлення цивільного позову, оскільки, на їх думку, пред'явлення цивільного позову лише на стадії досудового розслідування кримінальної справи сприяє найбільш ефективному захисту і гарантуванню прав потерпілої від злочину особи на відшкодування заподіяної їй шкоди [3, с. 120–121; 4, с. 99]. Якщо ж говорити про досвід інших країн, для яких характерним є позовний спосіб захисту порушених злочином майнових прав потерпілого (країни романо-германської правової системи), то в більшості цих країн (зокрема в Бельгії, Іспанії, Франції, Італії, Угорщині, Нідерландах, Польщі, Португалії, Словаччині та Фінляндії) цивільний позов може бути пред'явлено до початку судового розгляду кримінальної справи. Натомість у Чехії, Німеччині, Греції, Латвії, Литві часові рамки пред'явлення позову про відшкодування шкоди розширені до початку судового слідства (початку дослідження доказів у кримінальній справі) [5].

Однією з новел нового КПК України є норма про те, що цивільний позов може бути пред'явлено і в справах про інші суспільно небезпечні діяння, які не є кримінальним правопорушенням (ч.1 ст. 128). Очевидно, йдеться про суспільно небезпечні діяння, передбачені Законом Украї-

ни «Про кримінальну відповідальність», вчинені в стані неосудності, або якщо особи вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, або такі діяння були вчинені неповнолітніми, до яких застосовуються примусові заходи виховного або медичного характеру. Питання можливості пред'явлення цивільного позову в кримінальних справах про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру також досить активно обговорювалися у науковій літературі, проте єдиної точки зору щодо цього також не існує. Нагадаємо, що за КПК 1960 р. цивільний позов міг бути пред'явлений лише у справах про злочини, і такий підхід законодавця, як видавалось, був досить обґрунтованим. Річ у тім, що серед матеріальних підстав та процесуальних передумов для пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі є наявність події злочину, суб'єкта злочину і тощо, які відсутні в складі названих суспільно небезпечних діянь. Разом з тим за КПК 1960 р. в таких випадках в ухвалі суду (постанові судді) зазначалось, що питання про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної неосудною (обмежено осудною) особою, підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. У зв'язку з цим варто зауважити, що коли йдеться про випадки відшкодування шкоди, заподіяної суспільно небезпечними діяннями осіб, які перебували у стані неосудності, або якщо вони вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, або діяння, вчинені неповнолітніми, які зрештою вирішуються в порядку цивільного судочинства, то особливих підстав для критики можливості розгляду цих питань у кримінальному судочинстві немає. Що ж стосується врегулювання цього питання законодавством іноземних держав, то, на-

приклад, в Італії пред'явлення цивільного позову не допускається в кримінальному судочинстві щодо неповнолітніх правопорушників. У той же час в Естонії цивільний позов може бути пред'явлений і вирішений по суті при провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру.

Так само в новому КПК України дещо вдосконалено питання пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі прокурором. Так, відповідно до КПК 1960 р. та Закону України «Про прокуратуру» прокурор пред'являє або підтримує поданий потерпілим цивільний позов про відшкодування збитків, заподіяних злочином, якщо цього вимагає охорона інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права. У новому ж КПК України передбачена можливість прокурора пред'явити цивільний позов в інтересах держави, а також у випадках, установлених законом, в інтересах громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права (ч. 3 ст. 128 КПК). Таким чином, законодавець чітко визначив категорії осіб, в інтересах яких прокурор може пред'явити цивільний позов в кримінальній справі, що, очевидно, є перевагою нового КПК України.

У новому КПК України також закріплено певні зміни в правовому становищі цивільного позивача і цивільного відповідача. Що стосується цивільного позивача, то досить прогресивним є положення, яким встановлено, що цивільним позивачем може бути як фізична особа, якій завдано майнову та/або моральну шкоду, так і юридична особа, якій завдано майнову шкоду (ст. 61 КПК). Так, визнаючи можливість юридичної особи виступати цивільним позивачем у кри-

мінальній справі, законодавець обмежив її права на відшкодування моральної шкоди (порівняно з фізичними особами) у кримінальному процесі, не врахувавши при цьому необхідність законодавчого закріплення гарантій відшкодування шкоди, заподіяної діловій репутації юридичних осіб.

На відміну від КПК 1960 р. за новим КПК України права й обов'язки цивільного позивача в особи виникають з моменту подання позовної заяви (цивільного позову) (ч. 2 ст. 61), а не з часу визнання особи цивільним позивачем особою, яка провадить дізнання, слідчим, суддею, які мали винести спеціальну про це постанову, а суд — ухвалу, і лише з цього часу особа набувала прав і обов'язків цивільного позивача. Таку зміну вважаємо позитивним кроком, оскільки вона усуває зайвий формалізм в інституті цивільного позову в кримінальному процесі. Що стосується безпосередньо прав та обов'язків цивільного позивача, то в ч. 4 ст. 61 зазначено, що цивільний позивач користується правами та обов'язками, передбаченими цим Кодексом для потерпілого, в частині, що стосується цивільного позову, а також правом підтримувати цивільний позов або відмовитись від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення. Цивільного позивача повідомляють про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та надають їх копії у випадках і в порядку, встановлених цим Кодексом, для інформування та надсилання копій процесуальних рішень потерпілому.

Новим КПК України також передбачені наслідки неявки цивільного позивача або його представника в суд. Відповідно до частини 1 статті 326, якщо в судове засідання не прибув цивільний позивач чи його представник, суд залишає цивільний позов без розгляду, крім випадків,

установлених цією статтею, а саме: 1) цивільний позов може бути розглянутий за відсутності цивільного позивача, якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності; або 2) якщо обвинувачений, цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов. За КПК 1960 року у разі неявки в судове засідання цивільного позивача або представника його інтересів суд не розглядав цивільного позову, проте за потерпілим зберігалось право пред'явити позов у порядку цивільного судочинства. Але суд міг на клопотання цивільного позивача розглянути цивільний позов і за його відсутності. У випадках, коли позов підтримував прокурор або коли позов був пред'явлений підприємством, установою чи організацією, суд повинен був розглянути цивільний позов незалежно від явки цивільного позивача або його представника.

За новим КПК України правовий статус цивільного відповідача визначається ст. 62. Так, цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка згідно із законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та до якої пред'явлено цивільний позов. Так само, як і щодо цивільного позивача, моментом визнання особи цивільним відповідачем є подання позовної заяви (цивільного позову), а не винесення особою, яка провадить дізнання, слідчим, суддею постанови або судом ухвали про визнання особи цивільним позивачем.

Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені ст. 42 КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосується цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Цивільний від-

повідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, установлених цим Кодексом, для інформування та надсилання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Новим КПК України також передбачені наслідки неявки цивільного відповідача (який не є обвинуваченим) або його представника. Якщо за КПК 1960 р. такі наслідки не були передбачені, то відповідно до ч. 2 ст. 326, якщо в судове засідання не прибув за викликом цивільний відповідач, який не є обвинуваченим, або його представник, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за відсутності зазначених осіб з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про його відкладення. Суд має право накладати грошове стягнення на цивільного відповідача в порядку, передбаченому КПК України.

Законодавець також дещо змінив підхід до питання представництва цивільних позивачів і цивільних відповідачів. Так, за новим КПК України представником можуть бути:

- особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником, а саме (стаття 45): адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, а також особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування. Захисником не може бути адвокат, який не внесений до Єдиного реєстру адвокатів та адвокатських утворень або виключений з нього;

- керівник чи інша особа, вповноважена законом або установчими докумен-

тами, працівник юридичної особи за довіреністю — у разі, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

Нагадаємо, що за КПК 1960 р. особами, які вповноважені представляти інтереси цивільних позивачів і відповідачів у кримінальному процесі, були адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи за постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді або за ухвалою суду.

Окремо новий КПК України виокремлює законних представників цивільного позивача. Ними відповідно до статті 64 можуть бути батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності — опікуни, піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносять постанову, а слідчий суддя, суд — ухвалу, копія якої вручається законному представнику. Якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим із числа осіб, зазначених вище. Щодо процесуального статусу представників, то вони, як і раніше, користуються процесуальними правами особи, яку він представляє. Проте слід зауважити, що новий КПК України не виокремлює законних представників цивільного відповідача, що, очевидно, є його недоліком.

Новим КПК України (ч. 3 ст. 127) також передбачена можливість компенсації шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України. Випадки та порядок такої компенса-

ції повинні бути встановлені окремим законом. Установлення такої можливості відшкодування шкоди є прогресивним, доцільним, справедливим і відповідає міжнародним стандартам, але однієї правової декларації недостатньо. Необхідно якомога швидше прийняти такий закон (його проекти неодноразово вносились у Верховну Раду України), у якому визначити види шкоди, які будуть відшкодовуватися державою, види злочинів, за вчинення яких передбачається таке відшкодування, кошти, з яких джерел буде формуватися фонд для виплати компенсацій потерпілим тощо. Необхідно відзначити, що у висновку Об'єднаної Комісії Європейського Союзу та Ради Європи щодо КПК України від 2 листопада 2011 р., який тоді ще був проектом, зазначалось: «те, що в разі неплатоспроможності обвинуваченого, шкода, заподіяна потерпілому внаслідок злочину, покриватиметься за рахунок держави, є моментом позитивним. Однак ці положення повинні визначати порядок заявлення вимоги такого відшкодування і те, чи питання про нього справді повинне вирішуватися в тому самому кримінальному провадженні, замість того, щоб дати посилання на «порядок, встановлений законом». Отже, хоч пункт 7 частини 1 статті 362 і передбачає, коли йдеться про зміст вироку, що суд ухвалює рішення щодо того, «чи підлягає відшкодуванню шкода, завдана потерпілому ... і, якщо так, у якому розмірі та в якому порядку», залишається незрозумілим, які норми будуть застосовуватися до питань відшкодування, як визначатиметься сума і який порядок застосовувати. Тому дане положення слід змінити так, щоб ці питання з'ясувати» [6]. Слід відзначити, що багатьма міжнародними актами схвалюється необхідність і рекомендується запровадження відшкодування шкоди, заподіяної злочином, дер-

жавою, зокрема Декларацією основних принципів Правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою 1985 р.; Європейською конвенцією щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, підписаною у Страсбурзі 1983 р.; Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи № R (85) 11 від 28 червня 1985 р. державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу; Директивою Ради Європейського Союзу про компенсацію жертвам злочинів, прийнятою 29 квітня 2004 р. та іншими документами. Європейська конвенція про компенсацію жертвам насильницьких злочинів, підписана у Страсбурзі 1983 р., і яка набрала чинності 1 лютого 1988 р., за своїм змістом багато в чому збігається з Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою [7; 8]. Проте, будучи повністю орієнтованою на питання компенсації жертвам злочинів, вона деталізує загальновизнані норми міжнародного права. Відповідно до статті 2 Конвенції держава виплачує компенсацію жертвам злочинів, коли це неможливо здійснити з інших джерел. Компенсація виплачується особам, яким були завдані серйозні тілесні ушкодження чи шкода здоров'ю в результаті вчинення умисних насильницьких злочинів. Компенсація виплачується також близьким особам, які загинули в результаті вчинення цих злочинів. Вона виплачується навіть у тому випадку, коли особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за такі злочини. Останнє положення вказує на те, що питання компенсації не обов'язково пов'язане з рухом справи в рамках кримінального процесу.

Компенсація відповідно до статті 4 Конвенції повинна покривати втрату заробітку або іншого доходу, витрати на лікування та госпіталізацію, а також щодо

близьких жертви — втрату належного їм утримання. Розмір компенсації не повинен бути лише в межах встановленого мінімуму. Зауважимо, що відшкодування моральної шкоди до складу компенсації, виплачуваної державою, не входить. Разом з тим Конвенція встановлює випадки, коли компенсація з боку держави повинна бути зменшена або зовсім не виплачена. Це такі випадки:

– якщо це пов'язано з поведінкою потерпілого до, під час або після вчинення злочину або стосовно факту заподіяння шкоди або смерті;

– якщо потерпілий був залучений в організовану злочинність або був членом організацій, що вчиняли злочини, якщо виплата компенсації суперечить основам правопорядку (ст. 8 Конвенції).

Щоб уникнути подвоєння виплат, з розміру компенсації виключаються суми всіх інших виплат, які виплачувалися потерпілому з інших джерел. Варто відзначити і ту обставину, що компенсація виплачується державою, на території якої було вчинено злочин, а також тільки громадянам цієї держави або особам, які проживають на її території постійно, за умови, що вони є громадянами держав — членів Ради Європи (ст. 3 Конвенції).

Незважаючи на те, що зміст Конвенції досить прогресивний, вона містить чимало застережень, що обмежують обов'язок держави матеріально допомагати жертвам злочину та фактично зводять нанівець досягнення цілей, визначених у документі. Крім того, далеко не всі члени Ради Європи підписали і ратифікували даний документ. До країн, які ратифікували Конвенцію, належать: Данія, Німеччина, Франція і деякі інші. З колишніх радянських республік — Азербайджан. Росія до даної Конвенції не приєдналася. Якщо ж говорити про Україну, то Верховна Рада України, до компетенції якої відповідно до Конституції України належить

надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів, Україна (яка є членом Ради Європи) досі не прийняла жодного з рішень щодо ратифікації, прийняття, схвалення або приєднання до цієї Конвенції.

У науковій літературі також неодноразово порушувалося питання про необхідність запровадження на території України публічного та інших фондів, з яких у визначених законом випадках могла б відшкодуватися заподіяна злочином шкода потерпілому. Зокрема це обґрунтовували такі науковці, як В. Т. Нор, В. М. Тертишник, І. П. Козаченко, О. М. Ведернікова, О. П. Кучинська та інші. Цікавою з цього приводу є пропозиція вчених європейських країн, внесена і підтримана Комісією Євросоюзу. Пропозиції вчених щодо захисту, підтримки жертв, постраждалих від злочинів, були викладені у т. зв. «Зеленій Книзі». Її положення охоплюють рекомендації, зроблені в Тампере 1992 р., щодо розроблення мінімальних стандартів захисту жертв кримінальної злочинності, особливо щодо їхнього доступу до права вимагати відшкодування шкоди, включаючи процесуальні витрати [9]. «Зелена Книга» конкретизує положення щодо державного відшкодування та містить огляд наявних норм і правил щодо різних видів відшкодування, які передбачені в державах — членах Євросоюзу. У ній сформульовані три основні цілі: гарантування того, що жертва злочину може отримати на території Європейського Союзу державне відшкодування; ліквідація серйозних розбіжностей у правовому регулюванні цього інституту, які практично призводять до того, що відшкодування залежить від місця проживання особи або від держави-члена, у якій ця особа стала жертвою злочину; полегшення доступу до державного відшкодування жертві в ситуаціях, коли вона має по-

стійне місце проживання в одній державі, а злочин вчинюється в іншій. Після опублікування цієї книги Європейська Комісія отримала понад тридцять письмових повідомлень про погляди на цю проблему держав-членів, громадських організацій, які надають допомогу жертвам злочинів, та неурядових організацій. У березні 2002 року Європейська Комісія організувала відкриті слухання з метою подальшого аналізу цих питань. Усе це дало змогу дійти висновку, що теперішня ситуація в Європейському Союзі щодо інституту відшкодування жертвам злочинів є незадовільною, і три цілі, які накреслені в «Зеленій Книзі», повинні постійно перебувати в полі зору, для того щоб виправити становище. І, якщо говорити, наприклад, про країни ЄС, то в усіх з них, окрім Греції, особа, якій злочином було заподіяно шкоду, має право отримати компенсацію від держави. Ці країни передбачають різні умови для виплати такої компенсації, але вона передбачена. В Україні ж натомість держава відшкодує лише шкоду, заподіяну внаслідок дій чи бездіяльності державних службовців на підставі Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р., а також Цивільного кодексу України [10].

Таким чином, у цілому підхід до інституту цивільного позову в кримінальному процесі, запропонований законодавцем у новому КПК України від 13 квітня 2012 р., видається досить прогресивним і таким, що спрямований на уніфікацію та впорядкування кримінально-процесуального законодавства України із загальновизнаними нормами міжнародного права, зокрема Європейського Союзу. Проте відшкодування жертвам злочину державою у певних випадках ще потребує вирішення.

Список використаної літератури

1. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року, № 4. – К. : Вид. дім «Скіф», 2006.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінально-процесуального кодексу України» за станом на 22 травня 2012 р. : (відповідає офіційному тексту). – К. : Алерта, 2012. – 304 с.
3. *Гершман И. М.* Некоторые процессуальные вопросы гражданского иска в уголовном деле // Советское государство и право. – 1958. – № 1.
4. *Ващук Б. Л.* Предмет доказування щодо цивільного позову у кримінальному процесі. – К. : ПАІС, 2008. – 208 с.
5. Compensation to crime victims. European Commission of European Judicial Network [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu>
6. Об'єднана комісія Європейського Союзу та Ради Європи. Висновок щодо Проекту КПК України. 2 листопада 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.soe.kiev.ua>
7. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
8. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (прийнята 29 листопада 1986 р. резолюцією 48/34 Генеральної Асамблеї ООН) // Дос. А/CONF. 144/ INF.2.1990, 11 may.
9. Commission of the European Communities. Green Paper. Compensation to Crime Victims [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>
10. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1.